
La ciutat i la guerra: noves perspectives de recerca a l'entorn de la Barcelona baixmedieval*

Mario Orsi Lázaro**

Resum

La realitat de Barcelona en els segles de l'expansió mediterrània de la Corona d'Aragó (segles XIII-XV) va quedar marcada per les guerres. Tenim un coneixement descriptiu dels diversos conflictes esdevinguts en l'entorn de Barcelona, però no hi ha una tradició historiogràfica que estableixi les relacions entre la guerra, la ciutat i les seves estructures polítiques i socioeconòmiques. Aquesta comunicació pretén ser una proposta orientativa de diversos eixos de recerca que puguin establir una comprensió més completa i integradora d'aquest període de la història de la ciutat. Durant tota l'Edat Mitjana, Barcelona fou un centre urbà de gran importància per al control del territori català, tant pel seu paper de cruïlla de comunicacions com per les seves infraestructures defensives i les seves capacitats de reclutament, finançament, etcètera, adaptades a les seves necessitats polítiques i militars. En els moments de conflicte, la seva condició de centre de producció i redistribució de béns podia reorientar-se al servei de la guerra, que podia resultar un important factor d'atracció de capitals a través d'activitats com la construcció naval o la fabricació i el comerç d'armament. La ciutat, a més, atreia població flotant que aportava el potencial humà a la lluita i també centralitzava una potent maquinària fiscal i financera creada, en bona mesura, per a satisfer les despeses militars. El control de tots aquests factors estratègics (població, producció, mercat, impostos) va permetre al municipi barceloní de negociar amb el rei en condicions avantatjoses, promocionant el seu creixent protagonisme en la política de la Corona d'Aragó. Barcelona va constituir, doncs, un clar exemple de ciutat integrada en xarxes d'interacció política, socioeconòmica i militar, tant locals com regionals i internacionals. I aquesta inserció esdevingué un element principal en l'establiment de relacions de poder entre la ciutat i el seu entorn a la Mediterrània baixmedieval.

Resumen

La realidad de Barcelona en los siglos de la expansión mediterránea de la Corona de Aragón (siglos XIII-XV) quedó marcada por las guerras. Tenemos un conocimiento descriptivo de los diversos conflictos ocurridos en el entorno a Barcelona, pero no hay una tradición historiográfica que establezca las relaciones entre la guerra, la ciudad y sus estructuras políticas y socioeconómicas. Esta comunicación pretende ser una propuesta orientativa de diversos ejes de investigación que puedan establecer una comprensión más

* Aquest treball s'inscriu en el marc del projecte de recerca aprovat i finançat pel Ministeri d'Educació i Ciència titulat *La Corona d'Aragó a la Mediterrània medieval: pont entre cultures, mediatra entre Cristiandad i Islam*. (HUM2007-61131) i compta igualment amb el suport del Comissionat per a Universitats i Recerca del Departament d'Innovació, Universitats i Empresa de la Generalitat de Catalunya i del Fons Social Europeu.

** Institució Milà i Fontanals (CSIC-Barcelona).

completa e integradora de este periodo de la historia de la ciudad. Durante toda la Edad Media, Barcelona fue un centro urbano de gran importancia para el control del territorio catalán, tanto por su papel de encrucijada de comunicaciones como por sus infraestructuras defensivas y sus capacidades de reclutamiento, financiación, etcétera, adaptadas a sus necesidades políticas y militares. En los momentos de conflicto, su condición de centro de producción y redistribución de bienes podía reorientarse al servicio de la guerra, que podía resultar un importante factor de atracción de capitales a través de actividades como la construcción naval o la fabricación y el comercio de armamento. La ciudad, además, atraía población flotante que aportaba potencial humano a la lucha y también centralizaba una potente maquinaria fiscal y financiera creada, en buena medida, para satisfacer los gastos militares. El control de todos estos factores estratégicos (población, producción, mercado, impuestos) permitió al municipio barcelonés negociar con el rey en condiciones ventajosas, promocionando su creciente protagonismo en la política de la Corona de Aragón. Barcelona constituyó, pues, un claro ejemplo de ciudad integrada en redes de interacción política, socioeconómica y militar, tanto locales como regionales e internacionales. Y esta inserción se convirtió en un elemento principal en el establecimiento de relaciones de poder entre la ciudad y su entorno en el Mediterráneo bajomedieval.

Introducció. La Barcelona baixmedieval i la guerra en la seva historiografia (1780-1980)

Dels esdeveniments que poden arribar a condicionar la vida d'una ciutat la guerra és, sens dubte, un dels més colpidors. Podem considerar que si les guerres han estat, al llarg de la història, esdeveniments de gran impacte en la curta durada i, alhora, detonants o indicadors de conjuntures socioeconòmiques de més llarg abast, la història urbana s'hi pot relacionar, afegint a l'equació la riquesa i la complexitat inherents a l'estudi històric de les ciutats.

L'aplicació d'aquesta perspectiva a la Barcelona baixmedieval podria obrir o aprofundir noves línies de recerca que, en alguns casos, compten amb pocs i meritoris estudis i, en d'altres, resten encara pendents d'encetar. La present comunicació pretén, per tant, posar de relleu les possibilitats que ofereix l'estudi de la guerra, entesa en un sentit ampli, amb tots els seus significats i les seves interrelacions, aplicat al cas de Barcelona a la baixa Edat Mitjana.

Per acostar-nos a les noves línies de recerca properes a la relació entre la guerra i la Barcelona baixmedieval cal, sense intenció d'establir una síntesi de la historiografia catalana dels dos darrers segles –ja feta, d'altra banda, en estudis prou solvents–¹ identificar alguns dels punts de vista que hi aplicaren els historiadors. Així ha de ser, ja que les noves propostes de recerca aquí presentades es fonamenten en

1. Vegeu, com a context general de la historiografia catalana del període, J. CASASSAS, «La historiografia del positivisme», dins A. BALCELLS (ed.), *Història de la historiografia catalana*, Barcelona, Institut d'Estudis Catalans, 2004, pàg. 161-186; E. SERRA PUIG, «Una aproximació a la historiografia catalana: el nostre segle», *Revista de Catalunya*, 2a. època, 27 (febrer, 1989), pàg. 43-55; J. FERNÁNDEZ TRABAL, «Un periodo crucial en la construcción del medievalismo en Cataluña: de *La historia de Cataluña y la Corona de Aragón* de Víctor Balaguer (1863), a *Los orígenes de la revolución catalana* de Jaume Vicens Vives (1957)», *Acta Historica et Archaeologica Mediaevalia*, 27-28 (2006-2007), pàg. 209-235; E. PUJOL, *Història i reconstrucció nacional. La historiografia catalana a l'època de Ferran Soldevila (1894-1971)*, Barcelona-Catarroja, Afers, 2003.

una llarga tradició d'obres, tan útils per servir de punt de referència com pesants per condicionar la reflexió.

BARCELONA, PUNT DE REFERÈNCIA PER A LA HISTÒRIA DE LA CORONA D'ARAGÓ

No cal subratllar el paper de Barcelona en el control del territori costaner del Principat i del seu rerepaís immediat. Diversos estudis clàssics van historiar aquest context geogràfic, territorial i estratègic de la ciutat, del seu creixement, de les seves fortificacions i de la seva àrea d'influència.²

Una altra de les principals línies de recerca a l'entorn de la Barcelona baixmedieval és la que girà al voltant del municipi.³ Des del pensament més proper al romanticisme es considerava el municipi com una de les màximes expressions polítiques de l'impuls dels catalans, en un ampli context de dinamisme urbà, econòmic i cultural.⁴ Igualment, es percebia que el Consell de Cent encapçalà, amb l'arribada de la dinastia dels Trastàmara, la defensa de la consciència i dels interessos populars i nacionals. La dècada dels anys cinquanta, va consolidar la revisió de la percepció del municipi, que es podia entendre com una eina de poder en els conflictes socials i com una peça estructural de la dinàmica sociopolítica de Barcelona.⁵

Si algun procés podia semblar representatiu de les capacitats i projeccions de la ciutat de Barcelona era el seu rol com a punta de llança de l'expansió catalana a la Mediterrània. Antoni de Capmany⁶ i els pocs que en seguiren la petja estudiaren els factors tècnics, materials i productius de l'expansió mediterrània⁷ situant Barcelona al capdavant de les iniciatives de l'expansió de la Corona d'Aragó.

El principal canvi qualitatiu relacionat amb la projecció mediterrània de la Casa d'Aragó, centrat en el paper jugat per Barcelona en el procés, va venir amb els anys seixanta i setanta i de la mà de les noves escoles metodològiques del materialisme

2. Vegeu, com a obra més emblemàtica d'aquesta tendència, F. CARRERAS CANDI, *Ciutat de Barcelona*, Barcelona, Albert Martín, s. d. [1916]; així com, S. SANPERE I MIQUEL, *Rodalía de Corbera*, Barcelona, Henrich y Cia., 1890. Cal destacar, també, A. DURAN I SANPERE, *Barcelona i la seva història*, Barcelona, Curial, 1973, pàg. 191 i ss.
3. R. GRAU I FERNÁNDEZ, «La historiografia sobre el règim del Consell de Cent», dins Manuel ROVIRA I SOLÀ i Sebastià RIERA i VIADER (coord.), *El temps del Consell de Cent II, La persistència institucional, segles XVI-XVII*, Barcelona, Ajuntament de Barcelona (*Barcelona Quaderns d'Història*, 5), 2001, pàg. 261-291; P. ORTÍ GOST, «El Consell de Cent durant l'Edat Mitjana», dins Manuel ROVIRA I SOLÀ i Sebastià RIERA i VIADER, *El temps del Consell de Cent I, L'emergència del municipi, segles XIII-XIV*, Barcelona, Ajuntament de Barcelona (*Barcelona Quaderns d'Història*, 4), 2001, pàg. 21-48 (pàg. 21-24).
4. F. CARRERAS CANDI, «Idea de l'avenç urbà de Catalunya al segle XIV», dins *III Congrés d'Història de la Corona d'Aragó*, Barcelona, Diputació Provincial de Barcelona, 1923. Cal destacar, en aquell mateix moment i en la mateixa línia d'interessos, l'edició de fonts com ara E. G. BRUNIQUER, *Rúbriques. Ceremonial dels Magnífics Consellers y Regiment de la Ciutat de Barcelona*, Barcelona, 1912-1916; «Crònica del Racional de la Ciutat de Barcelona», *Recull de documents i estudis*, 1-2 (novembre, 1921), pàg. 113-194; *Manual de Novells Ardis, vulgarment apellat Dietari del Antich Consell Barceloní*, publ. per F. SCHWARTZ Y LUNA i F. CARRERAS Y CANDI, Barcelona, Arxíu Municipal de Barcelona, 1892.
5. J. VICENS VIVES, *Ferran II i la ciutat de Barcelona: 1479-1516*, Barcelona, Tip. Emporium, 1936-1937; C. BATLLE, *La crisis social y económica de Barcelona a mediados del siglo XV*, Barcelona, Institución Milà i Fontanals, CSIC, Departamento de Estudios Medievales, 1973; C. E. DUFOURCO, «"Honrats", "mercaders" et autres dans le Conseil des Cent au XIVE siècle», dins AAVV, *La ciudad hispánica durante los siglos XIII al XIV: Actas del coloquio celebrado en La Rábida y Sevilla (septiembre 1981)*, Madrid, Universidad Complutense, 1985, vol. II, pàg. 1.361-1.395.
6. A. DE CAPMANY I MONPALAU, *Memorias históricas sobre la marina, comercio y artes de la antigua ciudad de Barcelona*, Barcelona, Cámara Oficial de Comercio y Navegación, 1961-1963 (amb estudi previ d'E. Giral i Raventós); A. DE CAPMANY I MONPALAU (ed.), *Libro del Consulado de Mar*, Barcelona, Cámara Oficial de Comercio y Navegación, 1965 (amb estudi previ de J. M. Font i Rius). Vegeu igualment: R. GRAU, *Antoni de Capmany i la renovació de l'historicisme polític català*, Barcelona, Ajuntament de Barcelona, 1994.
7. F. BOFARULL I SANS, *Antigua Marina Catalana*, Barcelona, Reial Acadèmia de Bones Lletres de Barcelona (*Memorias de la Real Academia de Buenas Letras de Barcelona*, 12), 1862.

històric i dels *Annales*, que establiren nombroses claus explicatives que encara avui guien la comprensió general del període.⁸

LA GUERRA A LA CORONA D'ARAGÓ: DE L'EXALTACIÓ PATRIÒTICA A L'OSTRACISME

Pel que fa a la historiografia militar sobre la Corona d'Aragó,⁹ en una trajectòria temporal paral·lela a la que s'ha seguit més amunt, podríem establir un punt de partida a cavall entre els segles XVIII i XIX. El mètode racionalista i el sorgiment de l'esperit romàntic i nacionalista s'entrellaçaren durant tot el segle XIX i donaren lloc a una sòlida historiografia catalana, amb un segell identitari ben clar i, alhora, amb una particular atenció al rigor metodològic. La guerra hi ocupà un lloc privilegiat en les prioritats temàtiques, però la manera d'explicar-la quedà condicionada per la tipologia i l'ús de les fonts emprades, així com pels missatges que els historiadors, sovint en funció de les seves tendències polítiques, triaven com a fil conductor del discurs.

Pot servir d'exemple l'esmentat interès de Capmany per la història naval –amb estudis pioners sobre el funcionament de flotes i vaixells de guerra–,¹⁰ que fou tan entusiasta com el que hom pot veure en obres radicalment diferents però igualment centrades en el vessant naval de les conquestes catalanes,¹¹ tot plegat, en una tradició que va trobar nombrosos continuadors.¹² També, òbviament, hom pot comptar amb nombrosos estudis dedicats a altres aspectes de l'expansió catalana, centrats principalment en la figura dels reis, en les institucions i en les grans conquestes.¹³

Les renovacions historiogràfiques dels anys seixanta i setanta, tan útils per les seves aportacions a la història social i econòmica i, alhora, tan interessades en d'altres països per renovar també la història militar,¹⁴ portaren la marginació de la disciplina en l'àmbit del medievalisme català. Aquest és potser el principal problema recent per a la disciplina: la deslegitimació de la matèria, sovint identificada o con-

8. C. CARRÈRE, *Barcelona 1380-1462: Un centre econòmic en època de crisi*, Barcelona, Curial, 1978; M. DEL TREPPO, *Els mercaders catalans i l'expansió de la corona catalano-aragonesa al segle XV*, Barcelona, Curial, 1976; P. VILAR, «El declive catalán de la baja Edad Media. Hipótesis sobre su cronología», dins P. VILAR, *Crecimiento y desarrollo. Economía e historia. Reflexiones sobre el caso español*, Barcelona, Ariel, 1974, pàg. 251-331.
9. Els treballs sobre la historiografia militar de la Corona d'Aragó són ben escadussers, la qual cosa reflecteix l'escàs interès que ha suscitat aquest camp de la recerca històrica. Hi ha, però, un recent canvi de tendència; vegeu M. ALVIRA CABRER, «La historiografía de la guerra relativa a la Corona de Aragón de la Plena Edad Media (siglos XI-XIII)», dins *Coloquio Internacional de Historiografía de la Guerra Medieval (Cáceres, 18-20 de noviembre de 2008)*, en premsa. Agraïeixo al Dr. Alvira que em proporcionés el text abans de la seva publicació. Reflecteixo aquí parcialment les conclusions del meu treball M. ORSI LÁZARO, «La guerra en la Corona de Aragón (siglos XIII-XV). Aproximación metodológica a través de su historiografía», dins *VI Jornadas Luso-espanholas de Historia Medieval: A Guerra e a Sociedade na Idade Média*, Torres Novas, Sociedade Portuguesa de Estudos Medievais-Sociedad Española de Estudios Medievales, 2009, pàg. 549-569.
10. A banda de l'obra més clàssica i coneguda de Capmany (vegeu la nota 6), cal destacar, sobre aquest particular A. DE CAPMANY I MONPALAU, *Ordenanzas de las armadas navales de la Corona de Aragón, aprobadas por el rey D. Pedro IV, año de MCCCLIV*, Madrid, Imprenta Real, 1787.
11. F. RODÓN Y OLLER, *Fets de la marina de guerra catalana extrets de les cròniques de Catalunya*, Barcelona, Publicacions de la Unió Catalanista-Imprenta la Renaixensa, 1898.
12. A. GARCÍA SANZ, *Història de la marina catalana*, Barcelona, Aedos, 1977; R. EBERENZ, *Schiffe an der Küsten der Pyrenäenhalbinsel. Eine kulturgeschichtliche Untersuchung zur Schiffstypologie und -terminologie in den iberoromanischen Sprachen bis 1600*, Berna, Herbert Lang, 1975.
13. F. SOLDEVILA, *Els almogàvers*, Barcelona, Rafael Dalmau, 1994; i *El desafiament de Pere el Gran amb Carles d'Anjou*, Barcelona, Rafael Dalmau, 1994 (són reedicions d'obres de 1952 i 1960, respectivament).
14. K. B. MCFARLANE, «War, Economy and Social Change. England and the Hundred Years War», *Past and Present*, 22 (juliol, 1962), pàg. 3-13; M. POSTAN, «The Costs of the Hundred Years' War», *Past and Present*, 27 (abril, 1964), pàg. 34-53; Ph. CONTAMINE, *Guerre, État et Société à la fin du Moyen Âge. Études sur les armées des rois de France, 1337-1494*, Paris-L'Haia, Mouton, 1972; C. GAIER, *Art and organization militaires dans le principauté de Liège et dans le comté de Loos au Moyen Âge*, Brusel·les, Palais des Académies, 1968.

fosa amb la propaganda castrense del règim franquista i, per tot això, estigmatitzada com a baluard de l'immobilisme i de la història *événementielle*.¹⁵ La guerra esdevingué conseqüència i superfície visible de dialèctiques sociopolítiques més àmplies,¹⁶ o bé causa o factor desencadenant d'una crisi sistèmica,¹⁷ però poques vegades objecte d'estudi en ella mateixa.¹⁸

Guerra i societat a la Barcelona baixmedieval: recerques recents i noves perspectives

Al llarg dels darrers anys, el medievalisme catalanoaragonès, corregint la dinàmica d'escassa producció d'història militar que l'havia caracteritzat en el darrer terç del segle XX, ha reprès la tasca augmentant-ne l'espectre temàtic,¹⁹ revisant la relació entre guerra i societat i aplicant aquesta òptica a la Corona d'Aragó i a Barcelona. Aquesta represa no és un fet aïllat, sinó que es relaciona amb un procés de revalorització de la disciplina entre els historiadors i el públic espanyols, unint els postulats de la *New Military History* amb l'herència de les renovacions posteriors a la segona Guerra Mundial.²⁰

15. Aquest problema fou ja oportunament lamentat per M. SÁNCHEZ MARTÍNEZ, «La convocatoria del *usatge Princeps namque* en 1368 y sus repercusiones en la ciudad de Barcelona», dins ROVIRA i RIERA, *El temps del Consell de Cent*, I..., pàg. 79-107 (pàg. 80).
16. J. VICENS VIVES, *Juan II de Aragón. 1398-1479: monarquía y revolución en la España del siglo XV*, Barcelona, Teide, 1953 (hi ha una reedició, a cura de P. H. Freedman i J. M. Muñoz i Lloret, Pamplona, Urgoiti, 2003).
17. DEL TREPPO, *Els mercaders...*, pàg. 329-343 i 535-553, així com VILAR, «El declive...»; G. FELIU, «La crisis catalana de la baja Edad Media: estado de la cuestión», *Hispania*, 64-2 (2004), pàg. 436-466.
18. Cal destacar les escassíssimes aportacions orientades a compaginar la renovació que va arribar a l'Espanya dels anys seixanta i setanta amb l'estudi de la guerra. Propera a la tercera generació dels *Annales* vegeu J. E. RUIZ DOMÉNEC, «¿Por qué la conquista de Sicilia?: Una lectura receptiva de Desclot», dins *La societat mediterrània all'epoca del Vespro. XI Congreso di Storia della Corona d'Aragona: Palermo-Trapani-Erice, 25-30 aprile 1982*, Palerm, Accademia di Scienze, Lettere e Arti, 1983-1984, pàg. 161-180. Més proper a l'enfocament materialista, i dissortadament inèdit, fou el pioner treball de M. SÁNCHEZ MARTÍNEZ, *La Corona de Aragón y el reino nazarí de Granada en el siglo XIV: las bases materiales y humanas de la cruzada de Alfonso IV (1329-1335)*, tesi doctoral inèdita. Agraieixo al Dr. Sánchez que me'n proporcionés el manuscrit.
19. J. SÁIZ SERRANO, *Guerra y nobleza en la Corona de Aragón. La caballería en los ejércitos del rey (Siglos XIV-XV)*, tesi doctoral inèdita (agraieixo al Dr. Sáiz que m'autoritzés l'accés al manuscrit abans de la seva publicació en xarxa; ara és consultable a <http://www.tesisenxarxa.net/TDX-0210104-124724/>); J. SÁIZ SERRANO, «La organización militar en la expansión mediterránea de la Corona de Aragón», dins *La Mediterrània de la Corona d'Aragó, segles XIII-XVI & VII centenari de la sentència arbitral de Torrellas, 1304-2004. XVIII Congrès d'Història de la Corona d'Aragó*, València, Universitat de València, Fundació Jaume II el Just, 2004, vol. 1, pàg. 737-764; J. A. SESMA MUÑOZ, «Guerra, ejército y sociedad en los reinos de Aragón y Navarra en la Edad Media», *Revista de Historia Militar, número extraordinario* (2002), pàg. 13-48; M. T. FERRER I MALLOL, «La organización militar en Cataluña en la Edad Media», dins M. A. LADERO QUESADA (coord.), *Conquistar y defender. Los recursos militares en la Edad Media hispánica*, Madrid, Ministerio de Defensa, Instituto de Historia y Cultura Militar (*Revista de Historia Militar, número extraordinario*), 2001, pàg. 119-222; M. ALVIRA CABRER, *El jueves de Muret: 12 de septiembre de 1213*, Barcelona, Universitat de Barcelona, 2002; M. LAFUENTE GÓMEZ, «Pedro Jiménez de Samper, un caballero de frontera al servicio de Pedro IV de Aragón (1347-1364)», dins J. E. RUIZ-DOMÉNEC i R. DA COSTA, (coord.), «La caballería y el arte de la guerra en el mundo antiguo y medieval», *Mirabilia, Revista Electrónica de Historia Antiga e Medieval*, 8 (desembre 2008), pàg. 261-298 (<http://www.revistamirabilia.com/>); destaca, com a síntesi divulgativa i reflex de l'interès del públic per la disciplina, l'obra de F. X. HERNÁNDEZ CARDONA, *Història militar de Catalunya*, Barcelona, Rafael Dalmau, 2001; vegeu el vol. 2, *Temps de Conquesta*.
20. J. FRANCE, «Recent Writing on Medieval Warfare: From the Fall of Rome to c. 1300», *The Journal of Military History*, 65-2 (abril, 2001), pàg. 441-473.

L'URBANISME, LES COMUNICACIONS I LES FORTIFICACIONS:
EL VESSANT MILITAR DEL DESENVOLUPAMENT FÍSIC DE LA CIUTAT

Les fortificacions medievals, estudiades sovint des de la perspectiva de la història de l'art, de la descripció del registre arqueològic i de la seva relació amb el desenvolupament demogràfic i econòmic de ciutats i territoris rurals, resten a casa nostra poc estudiades per la història militar. Tot i això, les recerques recents sobre la Barcelona baixmedieval han donat resultats notables referents a la història de les seves fortificacions urbanes. Tot plegat, cal destacar la revisió de la datació de les diverses fases d'emmurallament i un millor coneixement de les relacions del procés constructiu amb la situació política del Principat i del municipi.²¹ Pel que fa als aspectes militars que aquí ens ocupen, cal dir que, si cada fase d'emmurallament respon –recordem-ho, entre molts altres factors socioeconòmics– a un context estratègic i a unes formes determinades de fer la guerra, resta encara pendent, en bona mesura, una anàlisi aprofundida d'aquesta relació.²²

Tot i així, podem saber amb detall la manera com Barcelona es defensava de les agressions externes adaptant-se al seu propi creixement, així com entendre el paper jugat per la violència organitzada sobre el territori i la població en la preeminència de la ciutat de Barcelona a la senyoria dels reis d'Aragó.²³

LA PROJECCIÓ DE BARCELONA A LA MEDITERRÀNIA:
FACTORS GEOESTRATÈGICS I INFRAESTRUCTURES MATERIALS

La projecció mediterrània de Barcelona en el procés de l'expansió de la senyoria dels reis d'Aragó és, com ja s'ha dit, un tema d'estudi amb una llarga tradició; en les darreres dècades, a més, s'ha vist potenciat per noves i valuoses aportacions.²⁴ Els factors que portaren la ciutat i el seu municipi a condicionar la política del Principat i de la Corona d'Aragó tenen una estreta relació amb la projecció exterior de la ciutat, de la seva burgesia i de la monarquia.²⁵

21. A. CUBELES, «Les Muralles de Barcelona», dins A. PLADEVALL (dir.), *L'art gòtic a Catalunya*, Barcelona, Enciclopèdia catalana, 2003, vol. 3, pàg. 138-141; A. CUBELES i F. PUIG, «Les fortificacions de Barcelona», dins A. CUBELES i A. NICOLAU, *Abajo las murallas!!! 150 anys de l'enderroc de les muralles de Barcelona*, Barcelona, Ajuntament de Barcelona, 2004, pàg. 49-72.
22. Ja he assenyalat aquesta línia de recerca, amb prou feines explotada, com a proposta viable, a M. ORSI LÁZARO, «Barcelona y sus murallas en época medieval, opciones estratégicas y soluciones poliérgicas: propuesta para futuras investigaciones», dins *III Congreso de Castellología Ibérica. Guadalajara, 28, 29, 30 y 31 octubre y 1 de noviembre 2005*, Guadalajara, Asociación Española de Amigos de los Castillos, 2005, pàg. 337-350.
23. Ph. BANKS, «L'estructura urbana de Barcelona», dins J. SOBREQÜÉS (dir.), *Història de Barcelona*, Barcelona, Enciclopèdia Catalana, 1992, vol. 2, pàg. 28-71; i «El creixement físic de Barcelona. Segles X-XIII», dins Ramon GRAU (coord.), *El procés urbà i la identitat gòtica de Barcelona*, Barcelona, Ajuntament de Barcelona (*Barcelona Quaderns d'Història*, 8), 2003, pàg. 11-33. Sobre la importància concedida al paper jugat per la guerra i les fortificacions en la centralitat de Barcelona en el Principat, vegeu HERNÁNDEZ CARDONA, *Història militar...*, vol. 1, pàg. 165-172. Cal no oblidar la influència de diversos aspectes militars en el creixement físic de la ciutat; vegeu A. ESTRADA, *La drassana reial de Barcelona a l'Edat Mitjana. Organització institucional i construcció naval a la Corona d'Aragó*, Barcelona, Museu Marítim de Barcelona, 2004.
24. Destaca com a exemple el catàleg d'exposició *Mediterraneum. L'esplendor de la Mediterrània medieval. S. XIII-XV*, Barcelona, Institut Europeu del Mediterrània-Lundberg, 2004. Vegeu igualment L. MOTT, *Sea Power in the Medieval Mediterranean: The Catalan-Aragonese Fleet in the War of the Sicilian Vespers*, Gainesville, University Press of Florida, 2003; G. MORRO i VENY, *La marina catalana a mitjan segle XIV*, Barcelona, Museu Marítim de Barcelona, 2005; D. COULON, *Barcelone et le grand commerce d'Orient au Moyen Âge: un siècle de relations avec l'Égypte et la Syrie- Palestine (ca. 1330-ca. 1430)*, Madrid-Barcelona, Casa de Velázquez-Institut Europeu de la Mediterrània, 2004, pàg. 198-200; A. RIERA MELIS, «Barcelona en els segles XIV i XV, un mercat internacional a escala mediterrània», dins GRAU (coord.), *El procés urbà i la identitat gòtica...*, pàg. 65-83.
25. Vegeu S. BENSCH, «Poder, dinero y control del comercio en la formación del régimen municipal de Barcelona», dins ROVIRA i RIERA, *El temps del Consell de Cent I...*, pàg. 49-58 (pàg. 50).

En anys recents ha arribat una acurada revisió de diversos aspectes de la història marítima de Catalunya i de Barcelona. Entre ells destaca la revalorització del seu vessant militar, tant relativa a la guerra com al cors, des de diverses òptiques que contribueixen a una millor comprensió del poder naval dels reis d'Aragó i del Consell de Cent. Algunes recerques s'han centrat en el teixit institucional i en l'aspecte tècnic i productiu de la construcció naval, incloent noves metodologies interdisciplinars més sensibles a les connexions socioeconòmiques que envoltaven la construcció de vaixells de guerra;²⁶ tot plegat, en íntima connexió amb el paper primordial jugat per la ciutat de Barcelona en els processos històrics descrits.²⁷

Hom pot veure igualment una considerable potenciació, en els darrers anys, dels estudis referents a la història social de la gent de mar.²⁸ Aquestes recerques han tocat també, ben de prop, els aspectes militars, tot i detallant una part important del factor humà dels estols i vaixells de guerra dels reis d'Aragó i de la ciutat de Barcelona.²⁹ Cal subratllar la sensibilitat per les xarxes de poder associades a la guerra naval, així com l'anàlisi del seu rol en el desplaçament de població flotant, de les vies de mobilitat social relacionades amb el servei a les armades i dels costos humans que aquest podia generar.³⁰

EL MUNICIPI: MOBILITZACIÓ ARMADA I FISCALITAT PER A LA GUERRA

Les darreres aportacions sobre la història de la Barcelona baixmedieval han continuat mantenint el municipi com a puntal bàsic per la recerca. Sens dubte s'han eixamplat els coneixements referits a la institució, a les seves connexions socials, a les seves relacions de poder amb la monarquia i, sobretot, al seu teixit institucional

26. Vegeu, entre d'altres obres A. RIERA MELIS, «La construcció naval a Catalunya a les vespres dels grans descobriments geogràfics (1350-1450)», *Revista d'Història Medieval*, 3 (1992), pàg. 55-78; M. PUJOL I HAMELINK, «La tipologia naval medieval en Catalüna (siglos VIII-XV): Las fuentes de información», *Revista de Historia Naval*, 88 (2005), pàg. 27-56; N. COLL I JULIÀ, A. GARCÍA SANZ, *Galeres mercantes catalanes dels segles XIV i XV*, Barcelona, Fundació Noguera, 1994; R. GERTWAGEN, «Característiques de les embarcacions marítimes de la Mediterrània durant els segles XIII-XIV», dins *Mediteraneanum...*, pàg. 543-561; M. ORSI LÁZARO, «Dispositiu naval en una armada del rei d'Aragó. L'exemple de l'estol enviat a Sardenya el 1354», *Singladers*, 25 (juny, 2009), pàg. 17-23.
27. ESTRADA-RIUS, *La drassana...*; vegeu igualment L. V. MOTT, «Medieval ship graffiti in the Palau Reial Major at Barcelona», *The Mariner's Mirror*, 76 (1990), pàg. 13-21.
28. Resulta destacable, en aquest sentit, el conjunt de treballs desenvolupats a les *Actes del III Congrés d'Història Marítima: La Gent del Mar (Barcelona, novembre de 2006)*, Barcelona, Consorci de les Drassanes Reials de Barcelona i Museu Marítim de Barcelona, 2008. Aquesta és, potser, una de les disciplines que millor va resistir, enllaçada amb la història social, el retrocés de la història militar entre els anys seixanta i vuitanta, per la qual cosa compta amb una considerable tradició d'estudis, com ara els de Ch. E. DUFOURCO, «Les équipages catalans au XIVème siècle: effectifs, composition, enrôlement, paye, vie à bord», dins R. RAGOSTA (ed.), *Le genti del mare Mediterraneo*, Nàpols, Lucio Pironte ed., 1981, vol. 1, pàg. 535-559; R. GALLOFRE, J. TRENCHS, «Almirantes y vicealmirantes de la Corona de Aragón (1118-1462)», *Miscel·lània de Textos Medievales*, 5 (1989), pàg. 117-194; T. VINOLES, «La vida quotidiana della gente di mare (esempi barcelonesi dei secoli XIV i XV)», *Medioevo Saggi e Rassegne*, 21 (1983), pàg. 9-35.
29. A. UNALI, *Il "Libre de acordament" Arruolamento di equipaggi catalani per la guerra di corsa nel '400*, Cagliari, Della Torre, 1982.
30. M. T. FERRER I MALLOL, «Els Marquet: una família de navegants», dins M. T. FERRER I MALLOL i J. MUTGÉ I VIVES, *El "Libre del Consell" de la ciutat de Barcelona, segle XIV: les eleccions municipals*, Barcelona, Institució Milà i Fontanals, CSIC, 2007, pàg. 135-267; D. COULON, «Ascensión, apogeo y caída de Joan Lombarda, mercader-armador de Barcelona, comprometido en el comercio con el Mediterráneo oriental (segundo tercio del siglo XIV)», dins *L'expansió catalana a la Mediterrània a la baixa edat mitjana. Actes del seminaire/seminari organitzat per la Casa de Velázquez (Madrid) i la Institució Milà i Fontanals (CSIC, Barcelona)*, Barcelona, Institució Milà i Fontanals (CSIC) i Casa de Velázquez, 1998, pàg. 15-25; P. F. SIMBULA, «L'arruolamento degli equipaggi nei regni della Corona d'Aragona (secc. XIV-XV)», dins S. CAVACIOCCHI (ed.), *Ricchezza del mare, ricchezza dal mare. Secc. XIII-XVIII. Atti della 37 Settimana di Studi dell' Istituto Internazionale di Storia Economica "F. Datini" di Prato*, Florencia, Le Monnier, 2006, pàg. 1.020-1.039; M. ORSI LÁZARO, «Les dotacions dels vaixells de l'armada de 1354: motivacions, context social i costos humans», *Drassana*, 15 (2007), pàg. 54-73.

i al seu funcionament financer i fiscal, en el que potser ha estat un dels camps de recerca més productius dels darrers anys. La història militar ha tingut el seu lloc en la recent producció historiogràfica lligada al municipi barceloní i al seu desenvolupament institucional i fiscal,³¹ que també s'ha ocupat, en certa mesura, d'algunes de les funcions militars associades a les institucions municipals.

En primer lloc, caldria subratllar la historiografia recent de la gènesi del sistema fiscal de les ciutats catalanes. Destaca l'aportació dels estudis sobre la seva aplicació al cas de Barcelona,³² però, sobretot, la integració d'aquests en el context general de la realitat geopolítica i militar del Principat. Les ciutats reials vincularen el desenvolupament de la seva autonomia política i financera al ritme dels conflictes, i en tractar la gènesi del sistema fiscal de les corts catalanes, hom pot veure com alguns dels estudis més rellevants per a assenyalar-ne els punts d'inflexió porten, directament, a la guerra.³³

En el cas concret de Barcelona cal assenyalar, molt relacionat amb els esmentats processos d'autonomia municipal, el coneixement generat al voltant de la defensa de la ciutat i del territori català a través de la mobilització armada dels barcelonins.³⁴ Per bé que, un cop més, els estudis analitzen sovint el vessant fiscal de l'obligació militar, paren minuciosa atenció als aspectes del reclutament, la procedència social i l'equipament dels combatents.³⁵ Destaca també l'estudi de la mobilització de milícies relacionades amb la ciutat, utilitzades des del municipi per al manteniment de l'ordre públic o, ben sovint, en els conflictes amb diversos poders senyoriais veïns.³⁶

Si el municipi barceloní va utilitzar, entre d'altres factors, el finançament de diverses polítiques militars de la monarquia per a configurar el seu propi sistema polític i financer, diverses recerques han subratllat que aquesta autonomia va reflectir-se també en el terreny militar. Les fortificacions de la ciutat, esmentades més amunt,³⁷ són en bona mesura una part d'un procés de creixent capacitat militar del Consell de Cent, que, a mesura que avançaven els segles XIV i XV, podia desenvolupar les seves pròpies iniciatives armades i imposar, a més, les seves condicions quan coparticipava amb la monarquia o la Generalitat.³⁸

No cal dir que, òbviament, l'actuació militar autònoma del Consell de Cent prengué especial rellevància durant la guerra civil catalana. Després que diversos estudis, ja clàssics, marquessin una pauta per al conflicte,³⁹ cal dir que en els darrers anys

31. Sobre la creació i l'impuls inicial del Consell de Cent vegeu, entre d'altres, BENSCH, «Poder...»; i ORTÍ, «El Consell...», pàg. 32-36.
32. P. ORTÍ i GOST, «La construcció del sistema fiscal municipal a Barcelona, segles XII-XIV», dins Ramon GRAU (coord.), *La gènesi de l'autonomia fiscal del municipi*, Barcelona, Ajuntament de Barcelona (*Barcelona Quaderns d'Història*, 2/3), 1996, pàg. 17-34; i *Renda i fiscalitat en una ciutat medieval: Barcelona, segles XII-XIV*, Barcelona, Institució Milà i Fontanals, CSIC, 2000.
33. M. SÁNCHEZ MARTÍNEZ, «“Corts”, “parlaments” y fiscalidad en Cataluña: las “profertes” para las guerras mediterráneas (1350- 1356)», dins M. SÁNCHEZ MARTÍNEZ, *Pagar al rey en la Corona de Aragón durante el siglo XIV*, Barcelona, Institució Milà i Fontanals, CSIC, 2003, pàg. 291-313; i «Las cortes de Cataluña en la guerra de Arborea», dins M.T. FERRER i MALLOL, J. MUTGÉ i VIVES i M. SÁNCHEZ MARTÍNEZ, (ed.), *La corona catalanoaragonesa i el seu entorn mediterrani a la Baixa Edat Mitjana*, Barcelona, Institució Milà i Fontanals, CSIC, 2005, pàg. 363-393.
34. Vegeu J. R. JULIÀ i VINYAMATA, «Jocs de guerra i jocs de lleure a la Barcelona de la Baixa Edat Mitjana», *Revista d'Etnologia de Catalunya*, 1 (1992), pàg. 17-23.
35. SÁNCHEZ MARTÍNEZ, «La convocatoria...».
36. M. T. FERRER i MALLOL, «El sagramental: una milícia camperola dirigida per Barcelona», *Barcelona Quaderns d'Història*, 1 (1995), pàg. 61-70.
37. Vegeu les notes 21, 22 i 23.
38. ESTRADA, *La drassana...*
39. S. SOBREQUÉS i VIDAL i J. SOBREQUÉS i CALLICÓ, *La Guerra Civil catalana del segle XV*, Barcelona, Edicions 62, 1973.

ha estat escassament tractat el rol de la ciutat de Barcelona en la guerra.⁴⁰ Alguns estudis, però, han esbossat idees interessants sobre alguns aspectes del conflicte a Barcelona. Les cerimònies d'entrada reial, escenificació i reflex de les realitats socials i de la diplomàcia de les diverses forces polítiques implicades en la guerra, així com el tractament dels aspectes logístics i d'aprovisionament de la ciutat durant el conflicte han estat també objecte d'estudi.⁴¹ Tot i així, es pot dir que hom no ha explotat la base documental i la varietat temàtica que ofereix la guerra civil i el rol que hi jugà el Consell de Cent.

Conclusió: la ciutat i la guerra en una nova història militar

Després de desglossar la trajectòria de diverses tradicions historiogràfiques al voltant de la història militar de la Barcelona baixmedieval, hem pogut veure clarament l'empenta inicial de la historiografia del segle XIX i del primer terç del XX. Igualment, hom ha pogut constatar també el punt d'inflexió que, amb l'escola dels *Annales* i amb el materialisme històric, van representar les renovacions del tercer quart del segle passat. Avui, la història militar de la Barcelona baixmedieval compta amb noves perspectives de recerca, que enllacen de prop amb les més diverses disciplines i amb algunes de les línies d'estudis més rellevants dels darrers anys, tant a nivell nacional com internacional. El fet que, potser, caldria destacar és que, paradoxalment, la recent història militar de la Barcelona baixmedieval no s'ha ocupat massa de la guerra.

Si entenem la història militar en un sentit ampli, és a dir, com l'estudi dels esdeveniments bèl·lics i de les seves relacions amb la societat que els produeix, la història dels conflictes és una part important del conjunt. En aquesta dinàmica, les pràctiques de la guerra –tècniques, tàctiques, operacions, estratègia– són un element clau i, juntament amb les estructures socioeconòmiques associades, configuren el complex mosaic de la història militar i li donen sentit, convertint-la en una disciplina capaç d'aportar un bagatge important al coneixement històric. Les darreres dècades del segle XX han aportat diverses orientacions que permetrien, en cas d'aplicar-se al cas de la Barcelona baixmedieval i de la Corona d'Aragó, a llur bagatge historiogràfic i a llur patrimoni documental, obtenir resultats gens menyspreables.

Les perspectives de recerca sobre la guerra a la Barcelona baixmedieval que s'han esmentat més amunt s'acosten a la història militar parant poca atenció als conflictes en sí mateixos; hom podria dir que n'aporten coneixements importants, però normalment ho fan des de l'estudi tangencial de la realitat bèl·lica i tot sovint referint-s'hi com a simple context, no com a part integrant de la realitat estudiada.

Per tal de compensar aquestes mancances, caldria un creixement quantitatiu de la recerca, capaç d'aportar enfocaments actualitzats a un tema encara mal conegut.

40. A. RYDER, *The Wreck of Catalonia: Civil War in the Fifteenth Century*, Oxford, Oxford University Press, 2007.

41. M. RAUFAST CHICO, «Ceremonia y conflicto: entradas reales en Barcelona en el contexto de la guerra civil catalana (1460-1473)», *Anuario de Estudios Medievales*, 38-2 (novembre, 2008), pàg. 1037-1085; J. COMELLAS SOLÉ, «L'abastament d'una ciutat en temps de guerra. El setge de Barcelona de 1472», *Acta Historica et Archaeologica Mediaevalia*, 18 (1997), pàg. 451-471.

Amb tot i amb això, el canvi hauria de ser també qualitatiu, i hauria de passar per eliminar els complexos de la disciplina, per permetre una millor transferència de coneixements des de la història militar cap al conjunt del medievalisme.

Sortosament, com ja s'ha esmentat més amunt, existeix una tendència important en aquesta direcció, i hi ha meritoris estudis que la potencien.⁴² De fet, seguint la via d'aquesta revifalla de la història militar va iniciar-se la recerca doctoral que ha impulsat, juntament amb d'altres estudis,⁴³ la redacció d'aquestes pàgines. Podríem dir, igualment, que, per al cas concret de la ciutat comtal, comença a haver-hi un bagatge considerable d'estudis d'història militar que fan pensar en la possibilitat d'arribar a una visió més polièdrica, completa i integradora de la història de la Barcelona baixmedieval.

42. Vegeu, per exemple, les obres esmentades a la nota 19.

43. En la direcció marcada: M. ORSI LÁZARO, «Estrategia, operaciones y logística en un conflicto mediterráneo. La revuelta del juez de Arborea y la "armada e viatge" de Pedro el Ceremonioso a Cerdeña (1353-1354)», *Anuario de Estudios Medievales*